

Оригиналан научни рад

UDC 380.8:712.23(497.11)

СТЕВАН М. СТАНКОВИЋ*

НАЦИОНАЛНИ ПАРК ЂЕРДАП- ПОЛИФУНКЦИОНАЛНА ТУРИСТИЧКА РЕГИЈА

Садржај: Национални паркови имају посебан значај међу бројним облицима заштићеног природног и друштвеног наслеђа. То није само резултат њиховог броја и величине, већ и вишеструког значаја за науку, културу, школовање, васпитање, образовање, рекреацију, туризам и заштиту природних екосистема. Светска искуства, укључујући и нашу земљу, треба више и боље користити, наглашавајући поливалентност и мултипликативност функција националних паркова у циљу највеће користи. Национални парк је простор изузетних лепота, где екосистеми нису загађени акцијама човека. Са специфичним морфолошким карактеристикама представљају национално благо за садашње и будуће генерације. Ђердап, са низом специфичности, истиче се међу пет националних паркова у Србији. Проглашен је 1974. године и захвата површину од 63680,45 хектара на територији општина Голубац, Мајданпек, Кладово и Неготин. Срце Националног парка Ђердап је 100 km дугачка композитна долина Дунава. Највећи број туристичких привлачности на целом току Дунава је концентрисан овде. Природа, археолошка налазишта, остаци римских грађевина, сакрални објекти, језеро, бране, хидроелектране, села и градови, људи и догађаји, наглашавају поливалентност овог дела Дунава. Зато му треба дати приоритет у плановима развоја.

Кључне речи: Национални парк Ђердап, поливалентност, полифункционалност, наука, култура, туризам, археолошко наслеђе, резервати.

Abstract: National parks have special significance among numerous forms of protected nature and cultural heritage. This does not only result from their number and size, but also from their multiple significance for science, culture, schooling, upbringing, education, recreation, tourism and protection of natural ecosystem. Experience in the world, including our country, should be used more and in a better way, in order to emphasize polyvalence and multiplication of useful functions of national parks for the benefit of the majority. A national park is an area of exceptional beauty where ecosystems are not spoiled by actions of man. With their specific morphological characteristics they represent a national treasure for current and future generations. Đerdap, with its series of specific characteristics, stand out among the five national parks in Serbia. It was inaugurated in 1974 and occupies an area of 63680,45 hectares on the territory of the boroughs of Golubac, Majdanpek, Kladovo and Negotin. The heart of Đerdap national park is the 100 km long composite valley of the river Danube. The highest number of tourist attractions on the whole flow of the river Danube is concentrated here. The nature, archeological sites, remains of roman buildings, sacral objects, the lake, dams, hydro-electric power stations, villages and towns, people and events emphasize the polyvalence of this part of the Danube basin. This is why it should be given priority in development plans.

Key words: The Đerdap national park, polyvalence, polyfunctionality, science, culture, tourism, archeological inheritance, reservations.

* Др Стеван Станковић, редовни професор, Географски факултет, Студентски трг 3/3, Београд. Рад примљен 22.05.2003. г.

Историја заштите природе обилује догађајима које и данас помињемо. Године 1273. у Лондону је донета уредба о ограничењу штетних утицаја дима и пепела. Из 1499. године потиче закон о заштити лоса и дивљег коња. Године 1703. у Русији су под заштиту стављени неки шумски комплекси и ретке врсте дрвећа. Александар Хумболт, истраживач пространих делова наше планете, био је један од првих иницијатора заштите природе у научне сврхе. Сматра се да је он први употребио термин „природни споменици” за специфичне природне реткости.

Прекретницу у организованој заштити већих природних комплекса представља 1872. година. Тада је у САД проглашен национални парк Јелоустон, први те врсте у свету. У образложењу подухвата је истакнуто да он користи народу и служи његовом уживању. Следе Краљевски национални парк у Аустралији (1879), Банф у Канади (1885) и Тангариро на Новом Зеланду (1894). Први национални парк у Европи, Енгардин у Швајцарској, проглашен је 1914. године. Том приликом је констатовано да се у њему сав биљни и животињски свет препуштају потпуном развоју и штите од сваког утицаја човека. Први национални паркови у Црној Гори (Дурмитор, Ловћен, Биоградска гора) проглашени су 1952. године, а први национални парк у Србији је Фрушка гора, проглашен 1960. године.

За период после Другог светског рата карактеристично је брзо повећање броја националних паркова у свету и код нас. Године 1948. основана је Међународна унија за очување природе и природних извора. Нешто касније Економско социјално веће ОУН закључује да су национални паркови веома важни за културу и науку човечанства, да имају одговарајући економски и туристички значај, те је потребно да се у њима природа одржава у изворном стању. На првој светској конференцији о националним парковима (Сијетл, САД), потенциран је педагошки и научноистраживачки значај националних паркова. То потврђује њихову поливалентност и полифункционалност, значај за живот човека, његов одмор и духовну рекреацију. Уређење и коришћење националних паркова мора бити засновано на научним истинама, јер се само тако могу очувати еколошки односи.

Током времена допуњавана је основна дефиниција националног парка. Последњи пут је то било 1969. године на десетом генералном заседању Међународне уније за очување природе и природних извора, које је одржано у Њу Делхију. Закључено је да је национални парк релативно велика територија изузетне лепоте где један или више екосистема нису промењени људским деловањем и где биљни и животињски свет, геолошке и морфолошке особености имају посебан значај за науку, васпитање, образовање и рекреацију. О националним парковима брину највиши надлежни органи, који одговарајућим законским одредбама обезбеђују очување изворности простора (Станковић М. С., 2000).

Дунав и законом заштићени објекти

Дунав је 2783,4 km дугачка река, чији слив захвата површину од 817000 km². То је 8,5 % копна Европе или 8 пута више од површине Србије и Црне Горе. На Дунавцу, у његовом приобаљу и сливу, постоје бројни и разноврсни законом заштићени природни и антропогени објекти и преоне целине које имају вишеструк значај за низ делатности. На нашем сектору Дунава истичу се бројне аде специфичних екосистема, познате и као орнитолошке станице. Од посебног је значаја парк природе Горње Подунавље на територији општина Сомбор и Апатин. Површина му је 9996 хектара, а заштићен је 1982. године. У њему су два орнитолошка резервата: Бестремент (9,63 ha, 1987) и Мошорински рит (35,66 ha, 1971), уз 11 споменика природе. Реч је и

о природном добру Карађорђево, чија је површина од 2955,33 ha заштићена 1997. године. Истиче се парк природе Тиквара површине 508 ha, заштићен 1977. године са ревизијом 1996. године. Пространством и функцијама истиче се Национални парк Фрушка гора (25393 ha, 1960. година, ревизија 1993. године) који је северним и источним делом експониран ка Дунаву. Низводније од овог је специјални резерват природе Ковиљско-петроварадински рит (4800,6 ha, 1997). У панонском делу Дунава и приобаља је и општи резерват природе Делиблатска пешчара (29452 ha, 1965), који се на југоистоку завршава на обали Дунава (Кузмановић Ј., 1997). Наравно, по низу особености, значају и вредности, међу заштићеним деловима Дунава и Подунавља истиче се Национални парк Ђердап.

Особености Националног парка Ђердап

Србија има пет националних паркова. Најпространији међу њима је Ђердап. Налази се у североисточном делу Србије, са десне стране Дунава и Ђердапског језера. Захвата приобални појас од тврђаве Голубачки град до хидроелектране „Ђердап”. По првобитном предлогу површина му је била 82000 ha. Проглашен је 1974. године, али му је ревизијом граница 1993. године површина смањена на 63680,45 ha. По међународним критеријумима је резерват за очување природе, природни резерват којим се управља, односно, уточиште дивљег света. По нашим критеријумима то је природно добро од изузетног значаја (Група аутора, 1998). Захвата делове територија општине Голубац, Мајданпек и Кладово. Северна граница му је представљена Дунавом, док се јужна протеже развођем Дунава и Пека, као и највишим деловима Лишковца, Великог Гребена и Мироча. Граница није зона раздвајања, већ спајања и прожимања. У том смислу чине се покушаји устројства јединственог националног парка који би захватио и леву обалу и приобаље Дунава и Ђердапског језера у Румунији. Савремене акције интеграције објеката и делатности на Дунаву и Подунављу иду у прилог томе.

Слика 1. Горња или Голубачка клисура Ђердапа.

Основну природну вредност Националног парка Ђердап представља Ђердапска клисура дугачка 100 km. Композитна долина и пробојница између моћних венаца Карпата, повезује панонски са влашко-пontiјским простором, западну и централну Европу са источном Европом и Азијом. На целокупном току Дунава, који се убрза у највеће реке Европе, у Националном парку Ђердап сконцентрисан је највећи број природних вредности значајних за туризам и низ других делатности.

Природа Националног парка Ђердап

Природне особености Националног парка Ђердап основа су његове поливалентности и полифункционалности, јер су комбиноване на различите начине, чинећи често у свету неповољне комплексе. Реч је о рељефу, хидрографским објектима, клими и биљном и животињском свету.

Ђердапска клисура је дугачка 100 km и спада у ред најдужих и најпроученијих у Европи. Припада типу клисура пробојница, односно, антецедентних речних долина, каквих је мало у рељефу наше планете. Ђердапска клисура је композитна, што је чини посебно привлачном, јер условљава честе промене пејзажа на кратком растојању. На дунавском сектору Ђердапске клисуре, коју можемо изједначити са Националним парком Ђердап, постоје четири сужена дела (клисура) и три проширења (котлине). Поређане низводно клисура и котлине Ђердапа смењују се следећим редом: Голубачка клисура, Љупковска котлина, клисура Госпођин вир, Доњомилановачка котлина, клисура Велики казан и Мали казан, Оршавска котлина и Сипска клисура.

Голубачка клисура је прво сужење на Дунаву у Ђердапу. Дужина овог дела клисуре је 14,5 km. Висина страна достиже 300 m. Терен је кречњачки, са више подземних и површинских облика рељефа. У наставку се пружа Љупковска котлина, која је дугачка 12 km и одликује се знатним пространством. Стране котлине достижу висину од 150 m. Низводно од Љупковске котлине настаје кратка клисура Госпођин вир. Одликује се стрмим странама, које се над водом Дунава дижу до 550 m, дочаравајући горостасност простора. На овом сектору Дунава, пре изградње бране за хидроелектрану „Ђердап”, измерена је највећа речна дубина у Европи. Дунав је ту био дубок 82 m. После ујезеравања Дунава и издизања нивоа језерске воде, дубина у клисури Госпођин вир достиже 90 m. Низводнији део чини пространа Доњомилановачка котлина, која представља највеће тектонско-ерозивно проширење у Ђердапу. Котлина је дугачка 19 km. Језеро у њој достиже ширину од 2 km, што простору даје посебно обележје.

У Доњомилановачкој котлини Ђердапском језеру притиче Поречка река, на чијем је ушћу, услед издизања нивоа воде, створен простран и дубок залив. Низводно од Доњомилановачке котлине, Дунав улази у најинтересантнији део клисуре Велики и Мали казан, сужене делове, који стрмим литицама подсећају на интензивну тектонску активност на овом простору. Велики и Мали казан су међусобно раздвојени проширењем код румунског села Дубова, што још више повећава морфолошку сложеност простора и чини га туристички привлачнијим. Велики казан је дугачак 12 km. Одликује се стеновитим странама, које се дижу над језером преко 300 m. Мали казан је најужи део Ђердапа, јер има само 180 m. Приобални простор Великог и Малог казана лакше је приступачан са пловних објеката, него са пута, те извесни делови остају изван видокруга моторизованих туриста. Морају се учинити напори на бољем повезивању туристички најатрактивнијих делова Ђердапа са оближњим саобраћајницама, како би се остварило дуже задржавање туриста, што је у интересу остваривања већих економских ефеката. Валоризацијом морају бити захваћене и неке пећине, као и јака крашка врела, која се овде јављају. Низводно, долина Дунава се проширује у Оршавску котлину, која је дугачка 16 km и одликује се благим и лако приступачним странама, погодним за изградњу викенд кућа на доминантним положајима.

Ђердапска клисура се завршава Сипским сужењем, дугачким 6,5 km. На овом сектору, код острва Црквиште, постојали су најповољнији услови за преграђивање Дунава и изградњу хидроенергетског и пловног система. Овде се завршава вештачко језеро Ђердап. Низводно од бране, због мале надморске висине и равничарског терена, Дунав споро тече. Код острва Марул, гради се нова брана са системом бродских преводница. Реч је о хидроенергетском и пловном систему „Ђердап II”, који

ће на свој начин утицати на повећање туристичке вредности Ђердапа, јер омогућује формирање нове понуде и богат садржај боравка (Станковић С., 1975).

Морфолошка разноврсност Ђердапске клисуре погодује сврсисходном активирању. Локација за изградњу објеката има довољно. Оне су пријезерске, панорамске и специјалне. Пријезерске су непосредно уз обалу и погодују развоју наутичког, риболовног и купалишног туризма. Панорамске су на истуреним косама, ртовима и заравњеним терасама. Могу се користити за уређење видиковаца и угоститељских објеката. Специјалне су уз препознатљиве тврђаве, сакралне објекте, археолошка налазишта, сеоска и градска насеља.

Највећа хидролошка вредност Националног парка Ђердап је језеро настало преграђивањем Дунава за потребе производње електричне енергије и побољшања услова пловидбе. Највећа концентрација водних снага Дунава је у Ђердапској клисури. Дунав је овде имао велики пад (30 m) и знатну брзину (од 3 до 6 m/s). Просечан протицај воде је од 5800 до 6000 m³ у секунди. Изградњом бране и формирањем језера, са котом успора воде на 69 m, побољшани су услови низводне и узводне пловидбе, јер су језерске воде потопиле подводне стене, вирове и циновске лонце. Брзина воде смањена је на 0,3 m/s.

При максималном нивоу воде дужина Ђердапског језера је 264 km. Успор воде у незнатној мери запажа се до Београда, односно Сланкамена. При нижим водостајима дужина Ђердапског језера је 132 km. Успор воде осећа се до ушћа река Караш у Дунав. Због клисурасто-котлинског склопа Ђердапа, језеро има променљиве морфометријске показатеље. Најмања ширина му је 180 m у Малом казану, а највећа 2 km у Доњомилановачкој котлини. На местима где је језерска вода потопила доње делове корита и долина некадашњих притока Дунава, формиран су интересантни заливи, погодни за уређење марина за потребе наутичког туризма, као и за изградњу пунктова за риболов и лов на околним теренима. Највећи залив настао је у долини Поречке реке. На делу према језеру широк је 1 km. Уз долину Поречке реке увлачи се 7 km. Мањи заливи настали су на ушћима Песаче, Рибнице, Златице и Суве реке (Дукић Д., 1964).

Слика 2. Ђердапско језеро код Доњег Милановца.

Према средњим месечним температурама воде, купање у Ђердапском језеру могуће је у јуну, јулу, августу и септембру. У наведеним месецима температура воде је изнад 18 °C. Истовремено су високе и температуре ваздуха, што омогућава дугу купалишну сезону. Ограничавајући фактор је све већи степен загађености воде. Уз то, због честих амплитуда водостаја, тешко је уредити плаже у приобалном појасу. При ниским водостајима у приобалном делу језера запажа се велика количина муља, те је на многим местима у воду тешко ући.

За време зиме могућа је појава леда на Ђердапском језеру. Исти отежава пловидбу, али углавном кратко траје. Великих амплитуда водостаја и појаве леда биће

поштеђено вештачко језеро „Ђердап II”, те ће услови за купалишни туризам и пловидбу на њему бити повољнији. Иако излази из граница Националног парка Ђердап, ово језеро ће вишеструко утицати на повећање његових туристичких вредности, јер ће се моћи комплементарно валоризовати. Ниске и заравњене обале, лака приступачност, незнатне амплитуде водостаја и чистија вода, наметнуће се као нова туристичка вредност (Станковић С., 1985).

Поред Ђердапског језера, у Националном парку Ђердап, јављају се и други хидрографски мотиви. Већина водотока припада сливу Дунава. Због незнатне количине падавина, реке и потоци нису водом богати. Томе доприноси и кречњачки састав терена, који омогућује обилно подземно кретање воде. Због малог простора сливови непосредних притока Дунава су мали. Просечна густина речне мреже износи 980 m/km^2 територије националног парка. Највећу густину има слив Златице (1420 m/km^2). Националном парку Ђердап припада и део слива Поречке реке, која настаје спајањем Црнајке и Шашке на простору између планина Дели Јован, Стол и Велики крш, а улива се у Ђердапско језеро низводно од Доњег Милановца.

На територији Националног парка Ђердап евидентирано је више извора и крашких врела. Ове хидрографске објекте је потребно детаљно каптирати. Нека врела се могу каптирати за потребе локалног становништва и туриста, утолико пре што се одликују чистом пијаћом водом.

За анализу температуре ваздуха постоје подаци метеоролошких станица у Великом Градишту, Текији, Караташу, Брзој Паланци и Турн Северину, као и подаци представљени на картама у Атласу климе СФРЈ. На поменутих метеоролошким станицама температуре ваздуха више од 20°C јављају се у јулу и августу, а у Великом Градишту и Турн Северину и у јуну. Овакве температуре омогућују 4 месеца дугу купалишну сезону. Јесен је топлија од пролећа и погоднија за излетничка туристичка кретања и стационарни боравак у Националном парку Ђердап. Најнижа средња месечна температура ваздуха на свим станицама је у јануару. У приобалном појасу Ђердапског језера је око -1°C , а у највишим деловима Националног парка Ђердап око -4°C . Просечна температура ваздуха у топлијој половини године је 18°C .

Табела 1. Средње месечне температуре ваздуха у $^\circ\text{C}$, 1951–1981.

станица	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII
В. Градиште	-0,6	1,3	5,8	11,5	16,2	19,6	21,1	20,7	16,8	11,6	6,4	1,8
Текија	-0,9	1,4	6,1	11,4	16,2	19,7	21,5	21,2	17,3	11,6	6,4	1,7
Караташ	-0,7	1,1	5,7	11,7	17,2	20,4	22,5	21,8	17,8	12,7	6,9	1,8
Брза Паланка	-1,1	0,9	5,1	11,9	17,2	20,8	22,6	22,5	18,1	12,0	6,2	1,7
Турн Северин	-0,9	0,9	6,0	11,8	17,1	20,8	23,1	22,7	18,6	12,5	6,2	1,4

Број дана у години са температуром ваздуха вишом од 0°C у Националном парку Ђердап је од 300 до 320. Температуре ваздуха више од 5°C јављају се у 240 до 260 дана у години. Температуре ваздуха изнад 10°C у приобалној зони Ђердапског језера трају годишње 180 дана, а у вишим деловима Националног парка Ђердап око 170 дана. Број дана са температуром ваздуха од 15°C је од 120 до 160 и поклапа се са летњом половином године. Жарких (летњих) дана са температуром ваздуха изнад 25°C у најнижим деловима Националног парка Ђердап има 100 у току године, а у највишем око 50. Број тропских дана у којима је температура ваздуха изнад 30°C , у приобаљу језера је 30, а на вишим теренима 20. Најповољнији услови за туристички боравак у Националном парку Ђердап су од средине маја до краја септембра, када су температуре ваздуха изнад 15°C , што уз остале повољности климатских елемената чини посебну туристичку вредност (Група аутора, 1972).

Табела 2. Релативна влажност ваздуха у %, 1950–1979.

станица	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII
В. Градиште	80	79	72	68	71	72	70	70	72	75	80	83
Текија	85	83	77	73	75	75	73	71	73	79	83	86

Релативна влажност ваздуха у Националном парку Ђердап је повећана услед велике површине Ђердапског језера и знатне пошумљености простора. Највећа је у децембру, а најмања у августу. Повећана влажност ваздуха условљава ниже вредности инсолације. Осматрањем у Неготину, која нису реална за Национални парк Ђердап, утврђено је да годишња инсолација достиже 2050 часова. Због променљивости експозиција мора се уважавати код избора локација за активирање Националног парка Ђердап. То исто важи и када су у питању особине ветрова и трајање тишина.

Падавине се осматрају на већем броју метеоролошких и кишомерних станица. Постојећи подаци за период од 1951. до 1980. године омогућују детаљан увид у плувиометријски режим. При томе је од посебног значаја чињеница да Национални парк Ђердап добија од 200 до 300 mm падавина мање од просека за Србију и Црну Гору.

Број дана у години са висином падавина изнад 1 mm је 80 до 90, изнад 10 mm 25 до 30. Падавина великог интензитета, када се у једном дану излучи више од 20 mm, има само 6 до 8 пута у години. Највећом честином падавина одликују се мај и јун, а најмањом август и септембар.

Први снег јавља се средином децембра, а последњи почетком априла. Просечна висина снежног покривача поред Ђердапског језера је 30 до 40 cm, а на вишим теренима 60 cm. Снежни покривач дебљи од 10 cm траје од 20 до 40 дана годишње. Снежни покривач дебљине 30 cm у најнижем делу Националног парка Ђердап одржава се само 5 дана у години, а у највишем 20 дана. Снежни покривач дебљине 50 cm је ретка појава и траје од 6 до 10 дана годишње.

Табела 3. Средње месечне висине падавина у mm

станица	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Год.
В. Градиште	48	46	40	57	82	90	68	53	50	41	52	64	691
Голубац	49	49	39	55	72	85	69	47	52	42	49	59	667
Брњица	50	58	39	56	91	92	68	48	55	50	55	62	724
Добра	51	48	41	57	80	91	70	49	50	48	54	56	703
Бољетин	59	59	52	67	85	91	67	47	74	53	67	65	786
Д. Милановац	46	49	43	57	83	70	53	35	34	52	63	58	643
Голубиње	59	55	48	59	92	87	57	48	50	60	73	65	753
Мироч	57	31	42	80	93	92	56	43	50	68	84	66	782
Трајанова табла	71	64	57	76	100	94	63	53	48	75	84	76	861
Текија	70	63	59	74	89	87	64	49	48	70	90	76	839
Сип	58	54	48	59	84	70	44	47	42	55	71	54	686
Караташ	56	56	49	62	81	76	60	36	44	58	80	55	713

За дунавски сектор Ђердапа карактеристична је повећана облачност, што је један од ограничавајућих фактора туристичких кретања. Према подацима метеоролошких станица у Великом Градишту и Текији, највећа облачност је у новембру и децембру, када прелази 7,7, односно 8,1 десетину неба под облацима. Повећаном облачношћу, са вредностима изнад 7,1 одликују се још и јануар и фебруар. Најмања облачност је у августу. У Великом Градишту тада износи 3,9, а у Текији само 3,5 десетина неба под облацима. Малом облачношћу одликују се још септембар и јул, што се поклапа са оптималним вредностима осталих климатских елемената значајних за рекреативни, наутички, екскурзиони и стационарни туризам.

Најјачи и најчешћи ветар у Националном парку Ђердап је кошава. Јавља се у зимској половини године, када отежава водени и друмски саобраћај и тиме негативно утиче на туристичка кретања. За летњу половину године карактеристичан је велики број дана без ветра, када је и инсолација знатна.

Основни вегетациони покривач Ђердапског сектора Дунава, а посебно Националног парка Ђердап, је шума. Шумске фитоценозе се одликују стабилношћу и високим степеном обнављања, што значи да су природни услови погодни. Национални парк Ђердап одликује се великом сложеносћу и разноврсношћу шумске и пратеће жбунасте вегетације, као и изразитим разликама у биљним врстама на кречњачким и силикатним стенама, као и разликама вегетације клисура и котлинских проширења. У шумским комплексима Националног парка Ђердап издвојено је више од 50 шумских и жбунастих врста, међу којима су две изразито доминантне. То су буква, која гради чисте брдске шуме и цер, који се јавља у мешовитим шумама, које заузимају највеће пространство. Ово је резултат континенталне климе и специфичних едафских услова станишта, посебно нагиба терена и експозиције.

Заључује се да је Национални парк Ђердап шумски комплекс и да шуме чине једну од значајнијих компонената укупне вредности. У том смислу се пледира на чињеници да је „Општи циљ газдовања шумама Националног парка Ђердап очување, заштита и унапређење простора и његовог потенцијала ради трајног обезбеђења што рационалнијег коришћења његових укупних вредности, а тиме и животне средине у целини, у складу са савременим тежњама динамичног схватања теорије одрживог управљања” (Медаревић М., 2001, страна 150).

За извесне делове Националног парка Ђердап карактеристично је распрострањење полидоминантних и осиромашених шумских заједница. Неке од њих први пут су овде проучене не само у нашој земљи, већ и у Европи. Знатан број реликтних шумских заједница ретко се среће у Србији. Због тога се за Национални парк Ђердап с правом истиче да јасно открива порекло, развој и диференцијацију, као и процесе деградације вегетације. За потребе све развијенијег туризма заштита и унапређење вегетације намећу се као посебна обавеза.

Према савременим флористичким истраживањима на простору Ђердапа живи преко 1000 врста различитих биљака. Многе од њих су реликтне за нашу земљу, што простор чини посебно интересантним и даје му одлике куриозитета, што је од значаја за туристичку пропаганду. Реликтне врсте које се јављају у Националном парку Ђердап су тиса, костирка, веприна, каспијски јавор, мечја леска, копривић, жутика и малиница (Мишић В., 1980).

Национални парк Ђердап и његово окружење познати су по великом броју животињских врста. У низијским и водоплавним шумама живе видра, срна, лисица, хермелин и дивља свиња. Срећу се бела рода, мала бела чапља и орао белорепан. У буковим и храстовим шумама живе срна, дивља мачка, куна, златица, пух, куна белица и веверица. Од птица су најзначајније патуљаста орао, шумска сова, голуб дупљаш, орао змијар, орао кликташ и ћук. У шумским састојинама реликтног карактера и мешовитог састава живе срна, зец, куна златица, куна белица и веверица, а од птица сова и кобац. На стеновитим остевњима и кречњаку живе куна белица, твор, јаребица, дивљи голуб и друге птице. На обрадивим површинама, као и на ливадама, живе зец, лисица, ласица, твор, јазавац, препелица, голуб дупљаш и др.

Културно-историјско наслеђе Националног парка Ђердап

Национални парк Ђердап богат је културно-историјским споменицима заступљеним од неолитских до савремених. Културно наслеђе показује да је приобални

појас Дунава био настањен још у неолиту и да се континуитет живљења одржава до наших дана. Преко откривених археолошких вредности, римских, турских и савремених грађевина, може се пратити развој живота и на овом простору.

У првим археолошким истраживањима на тераси Дунава код Лепенског вира само се претпостављало о богатству налаза. Године 1967, испод насеља земљорадника и сточара из раздобља од 5300 до 4800 година, откривени су материјални трагови културе светског значаја. У седам великих, сукцесивно подизаних насеља риболоваца, ловаца и скупљача хране, пронађена су плански грађена склоништа, гробови, обиље алатки од камена, кости, рога, разноврстан накит, плоче са урезаним знацима сличним писму и скулптуре од камена. Утврђено је да су ови трагови старији од 5300 година пре нове ере. То је значило да су заједнице које су насељавале овај део Подунавља прве у Европи установиле сложене природно-друштвене односе, прве оствариле архитектуру особеног стила и моделовале скулптуре од великих облутака. Лепенски вир се појавио на археолошкој карти Европе као изузетно значајан и усамљен културни центар (Срејовић Д., 1969).

Археолошки локалитет Лепенски вир спада у најпосећеније делове Ђердапске клисуре, односно, Националног парка Ђердап. Реч је о најзначајнијем споменику културе, јер „...се сматра једним од најзначајнијих праисторијских локалитета у Европи. На основу археолошких података издвајају се четири основне фазе његовог развоја (Прото Лепенски вир, Лепенски вир I, Лепенски вир II и Лепенски вир III)... Значај локалитета Лепенски вир је у трајном насељу успостављеном у време када су други родови у Европи још увек живели номадским начином живота, селили се од места до места у потрази за новим ловиштима. Дунав, богат рибом, и брдско залеђе пуно дивљачи, омогућили су остваривање седелачког начина живота, што Лепенском виру даје посебан значај у европској, а самим тим и светској праисторији” (Радојчић Н., Васић В., 2003, од 44 до 45 стране).

На простору Ђердапа откривено је још неколико насеља из времена Лепенског вира и каснијих векова. Постоји њихова даља научна обрада, као и изналажење могућности укључивања у туристичку понуду, како је то већ учињено са Лепенским виром. После изградње прилазног пута и завршетка поставке на отвореном простору и у музеју, култура Лепенског вира, добиће још већи туристички значај, а Национални парк Ђердап елемент својеврсне понуде културних туристичких кретања.

Хајдучка воденица је археолошки локалитет под падинама Малог Штрпца. Откривени су остаци праисторијског насеља са много остатака керамике. Датирани су на неолит. Недалеко од овог локалитета налазе се остаци једне грађевине из античког периода. Пецка бара се налази под падинама Великог Штрпца, десно од пута Доњи Милановац – Текија. Евидентирани су остаци праисторијског насеља. Мрфија – Мосна је локалитет недалеко од села Мосне, у долини Поречке реке. Археолошким истраживањима потврђени су остаци праисторијског насеља са богатим културним слојем и земуницама.

На локалитету Велики Градац откривени су остаци некрополе из касног бронзаног доба. Локалитет Текија, код истоименог насеља, познат је по остацима једне веће грађевине, крај које је пронађена мермерна плоча са латинским натписом. Потиче из доба владавине Римљана Подунављем. Трајанова табла и пут датирају из 100. године нове ере. Символ су великих људских напора на пробијању пута у скоро вертикалној стени непосредно изнад Дунава. Табла је постављена у част императора Трајана, који је градио пут поред Дунава. То је наставак раније грађеног Тиберијског пута кроз Ђердапску клисуру. Пут је завршен 103. године нове ере и имао је велики стратешки значај. После изградње бране и издизања нивоа Ђердапског језера, Трајанова табла је премештена ван дохвата воде, али је све до данас остала неприступачна туристима, што је неодрживо, јер је реч о споменику велике историјске и цивилизацијске вредно-

сти. Трагови римских утврђења налазе се на локалитету Мало Голубиње. Сличних остатака има и крај Великог Голубиња, где су откривени објекти из доба Византије. У кориту Поречке реке, недалеко од ушћа у Ђердапско језеро, има видљивих остатака утврђења из доба Римљана.

Слика 3. Тврђава Голубачки град на улазу у Национални парк Ђердап из правца Београда.

Слични овом су остаци грађевина код Градца и Малог Градца, где је откривена основа мањег римског кастела, који је коришћен за време Првог српског устанка. Недовољно је истражен локалитет Бања код Доњег Милановца. Могуће је да се ради о римским термама, уз које су откривени и објекти из времена владавине Турака. Римских и византијских остатака има и на локалитетима Циглана и Рибница. На улазу у Национални парк Ђердап из правца Београда и Поморавља, налази се тврђава Голубачки град, јединствена те врсте код нас. Помиње се 1337. године, када је била под надзором кнеза Лазара. После пропасти Србије, тврђавом су владали Турци. Била је дуго напуштена у XIX веку. Иако законом заштићена ни данас нема садржаје од значаја за туризам и одговарајуће манифестације (Трифуновић Л., 1969).

Заштићени природни резервати

У Националном парку Ђердап законом је издвојено и заштићено осам природних резервата и један регионални природни парк. Ови делови заштићене природе су истовремено природњачки и туристички најинтересантнији делови Ђердапске клисуре у ширем смислу речи. Добром организацијом туризма ови локалитети могу бити значајан комплементарни мотив посете и дужег боравка, уз интересантан садржај.

Постојећи објекти законом издвојених и посебно заштићених делова Националног парка Ђердап су следећи:

1. Резерват Голубачки град, чија је површина 24 ha, заједно са комплексом средњовековне тврђаве, која има историјску и културну вредност. Истичу се ниски и високи шибљаци јоргована, грабића и јасена. Шуме храстова, букве и ораха, јединствене су у Србији и Црној Гори.
2. Босман-Соколовац обухвата приобални део Ђердапске клисуре и има површину од 281 ha. Истичу се заједнице ниских шума јоргована и мечје леске.
3. Бојана је резерват површине 27 ha. Одликује се чистом аутохтоном ораховом шумом.

4. Чока Њалта са Песачом обухвата 354 ha ниских шума маклена, јоргована и мечје леске.
5. Цигански поток је законом заштићена аутохтона шума ораха на површини од 18 ha.
6. Шомрда је резерват од 14 ha. Одликује се добро очуваним реликтним зимзеленим врстама зеленике или божиковине.
7. Клисура Бољетинске реке – Гребен је резерват површине 100 ha. Реч је о геолошко-геоморфолошкој реткости, стеновитим одсецима који се спуштају до Дунава, а обилује фосилима.
8. Лепенски вир је резерват код истоименог археолошког налазишта. Захвата површину од 21 ha. Познат је по бројним реликтним биљним врстама и оквир је најстаријег организованог неолитског насеља код нас.

Слика 4. Путоказ за део резервата у Националном парку Ђердап.

Законом је издвојен и заштићен Регионални природни парк Велики и Мали Штрбац. Обухвата и приобални део Дунава на месту где се налази Трајанова табла. Површина која је законом заштићена износи 899 ha. Реч је о природним и културно-историјским вредностима, стрмим странама, крашким облицима рељефа, шумама јоргована и видиковцима. Постојећим законом издвојени и заштићени делови Националног парка Ђердап указују на његово непроцењиво природно и културно-историјско богатство. Омогућује формирање комплексне понуде за туристе различитог интересовања и морају се више него до сада презентирати у средствима туристичке пропаганде. Како је предвиђено проглашење још неколико зона заштите, услови за развој туризма постају све повољнији.

Закључак

Историја настанка националних паркова у свету и код нас дугачка је и разноврсна. Савременом човечанству су потребни законом заштићени комплекси и зато им посвећује посебну пажњу. Због низа специфичних особина, посебно очуваних екосистема и културно-историјског наслеђа, већина националних паркова одликује се поливалентношћу и полифункционалношћу. То значи да су морфолошки, хидролошки, климатски, биогеографски, археолошки, споменички и етнографски веома разноврсни. Такво стање упућује на њихове бројне функције. Од основне, каква је заштита и унапређење простора, уз очување изворности биљних и животињских врста и стабилности екосистема, проистичу друге функције. Међу њима се посебно намећу туристичка, едукативна, васпитна, образовна и друге. Једне имају наглашен економски карактер, док се код других морају потенцирати друштвено корисни ефекти.

Национални парк Ђердап, који обухвата реку, језеро, клисуру, планинско окружење и потенцира транзит водним и копненим саобраћајем, условљава више врста привређивања у сеоским и градским насељима, бројношћу локација и предиспозиција, омогућује богатије привређивање него до сада. Из тога би произашла средства за адекватно уређење простора, који је увршћен у приоритетне када је у питању развој туризма у Србији. У нашој земљи, као изразито континенталном балканском простору, Ђердапско језеро, као део Националног парка Ђердап, представља не само локалну и регионалну, већ националну и европску туристичку, енергетску, саобраћајну, културно-историјску и цивилизацијску вредност. Чини се да се туризам, као делатност која више и боље од многих других, спаја и прожима простор, људе и догађаје, треба на посебан начин осмишљавати и развијати. У Националном парку Ђердап постоје изванредни услови за развој више врста туризма, те исте треба развијати комплементарно са другим делатностима и тако проширивати основу привређивања и валоризовања природног и створеног богатства.

Ђердапско језеро и његов приобални појас, као саставни део Националног парка Ђердап, омогућује више врста туризма. Развој наутничког туризма условљен је пространом и мирном површином језера, веома погодном за пловидбу већих и мањих објеката. Пристаништа у Текији и Доњем Милановцу, као и бродске преводнице на брани, условљавају безбедно сидрење бродова и несметану пловидбу у већем делу године. Чини се да највеће тржиште за наутнички туризам представљају Аустрија и Немачка, када су у питању туристи на сопственим пловилима, односно Чешка, Словачка и Русија, када су у питању учесници на туристичким путовањима Дунавом већим пловним објектима.

Излетнички туризам је добро развијен. Највећи број излетника на Ђердапу је из Београда, Војводине, Шумадије, Поморавља и источне Србије. Највећи интензитет показује у мају, јуну, септембру и октобру. Већина излетника се опредељује за разгледање бране и хидроелектране „Ђердап” и по правилу посећује археолошко насеље Лепенски вир. Садржај излетничких туристичких кретања постаје богатији, јер се већ сада извесне групе опредељују за посету бране (градилишта) за хидроелектрану „Ђердап II”. Потребе смештаја учесника екскурзија углавном задовољава туристичко насеље „Караташ”.

Слика 5. Хотел „Лепенски вир” у Доњем Милановцу.

Стационарни туризам је најразвијенији у Доњем Милановцу и Текији. У овим насељима постоје савремени туристичко-угоститељски објекти. Доњи Милановац се после изградње хотела „Лепенски вир” наметнуо као средиште туризма на Ђердапском језеру. Хотел, пратећи објекти, спортски терени, пристаниште, купалиште, ресторани, сликовито насеље и добар положај према атрактивним локалитетима (брана, Лепенски вир, Кладово, Мајданпек, Турн Северин), одређују Доњем Милановцу функцију туристичке базе. Поред домаћих туриста, евидентиране су групе туриста из

Немачке, Аустрије и Грчке, те је степен искоришћености смештајних капацитета висок.

Манифестациони туризам је са наглашеним спортским и културним садржајем, условљеним великим језером и богатством културно-историјских споменика у његовом приобаљу. Реч је и о туристичкој презентацији фолклора, који је због мешовитог састава становништва посебно привлачан. Туристичким манифестацијама може се утицати како на обогаћивање садржаја боравка, тако и на продужење туристичке сезоне. У том смислу посебно треба потенцирати спортски риболов на језеру и лов дивљачи на околним планинским просторима.

У туристичким кретањима ка Ђердапском језеру учествује велики број младих, те је развијен омладински туризам. Ова врста туризма може се још више развијати по систему школа у природи или стручна пракса. Овим могу бити обухваћени не само ученици средњих школа, већ и студенти туризма, географије, биологије, шумарства, геологије, хидротехнике, саобраћаја, историје уметности и других група. Омладински туризам се не сме посматрати само кроз економске ефекте, јер су његове ванекономске функције изузетно значајне. Због тога мора бити подстицан од широких форума.

ЛИТЕРАТУРА

- Група аутора (1972): **Атлас климе СФР Југославије**. Савезни хидрометеоролошки завод, Београд.
- Група аутора (1998): **Пет деценија завода за заштиту природе Србије**. Завод за заштиту природе Србије, Београд.
- Дукић Д., (1964): **Ђердапска хидроелектрана**. Гласник Српског географског друштва, свеска XLIV, број 2, Београд.
- Кузмановић Ј., (1997): **Заштићена природна добра у приобаљу Дунава**. Футура, књига 1, Агенција „Ваљевац”, Ваљево.
- Медаревић М., (2001): **Шуме Ђердапа**. Национални парк Ђердап и Еколибри, Београд.
- Мишић В., (1980): **Реликтна вегетација Националног парка Ђердапа и Таре**. Институт за биолошка истраживања „Синиша Станковић”, Београд.
- Радојчић Н. и Васић В., (2003): **Археолошко путовање Ђердапом**. Еколибри и Народни музеј из Београда.
- Срејовић Д., (1969): **Љепенски вир**. Српска књижевна задруга, Београд.
- Станковић М. С., (1975): **Туристичка валоризација вештачких језера СР Србије**. Посебна издања Српског географског друштва, књига 41, Београд.
- Станковић М. С., (1985): **Туристичке вредности Ђердапског језера**. „Водопривреда”, број 1, Југословенско друштво за одводњавање и наводњавање, Београд.
- Станковић М. С., (2000): **Туристичка географија**. Универзитет у Београду, Географски факултет, Београд.
- Трифунковић Л., (1969): **Старе културе у Ђердапу**. Галерија Српске академије наука и уметности, Београд.

STEVAN M. STANKOVIĆ

S u m m a r y

THE ĐERDAP NATIONAL PARK – THE POLYFUNCTIONAL TOURIST REGION

The Đerdap National park, which comprises the river, the lake, the gorge, and mountainous surrounding and has a potential in water and land traffic, influences several economic possibilities in rural and urban settlements. That influence would result in additional funds for spatial planning, which is one of the priorities when development of tourism in Serbia is in question. In our country, which is continental area of the Balkans, Đerdap lake, as a part of the Đerdap National park, is not only of local and regional value, but also of national, European, tourism, energetic, traffic, cultural, historic, and civilization value. It seems that tourism, as an industrial branch, which connects the area, people and activities in an improved way, has to be desing and developed with special attention.

In the Đerdap National Park there are excellent conditions for the development of many types of tourism, that are to be developed in concordance with other industrial branches and thus broadening the base for economy and valorization of natural and obtained wealth.

Natural features of the Đerdap National Park stand as a renewing part for its polyvalence and multification and being combined in various ways the frequently compose unfavorable complexes. Those features are relief, hydrographic objects, climate, flora and fauna. The Đerdap National Park comprises cultural historical monuments from the Neolithic Period to modern times. Cultural heritage shows that the Danube riparian area was inhabited in the Neolithic Period and since than it has preserved the continuity of living. The development of the living in this area may be traced at archeological sites of back to Roman, Turkish and modern buildings.